

stup. kand. med. nauk: spets. 14.02.01 «Hihiyena» / S. V. Hozak. – Kyiv, 2006. – 20 s.

3. Ionova O. M. Naukovo-pedahohichni osnovy navchal'no-vykhovnoho protsesu v suchasnyy shkoli za ideyamy val'dorfs'koyi pedahohiky: avtoref. dys. na zdobuttya nauk.stup.dokt.ped.nauk: spets. 13.00.01 «Zahal'na pedahohika ta istoriya pedahohiky» / O. M. Ionova. – Kyiv, 2000. – 33 s.

4. Ionova O. M. Formuvannya zdorov'ya osobystosti: dosvid Val'dorfs'koyi shkoly // O. M. Ionova / Pedahohika, psykholohiya ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannya i sportu. – 2013. – № 10. – S. 35–40.

5. Lytvyn L. V. Ideyi val'dorfs'koyi pedahohiky u vitchyznyaniy osviti: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stup. kand.ped.nauk: spets. 13.00.01 «Zahal'na pedahohika ta istoriya pedahohiky» / L. V. Lytvyn. – Kyiv, 2011. – 20 s.

6. Lukashenko O. M. Problema zberezhennya zdorov'ya molodshykh uchniv u val'dorfs'kiy pedahohitsi: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stup.

kand.ped.nauk: spets. 13.00.01 «Zahal'na pedahohika ta istoriya pedahohiky»/ O. M. Lukashenko. – Kharkiv, 2009. – 23 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ЯЗЛОВЕЦЬКА Оксана Валентинівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: здоров'язберігаюча педагогіка та валеологічне виховання школярів.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

YAZLOVETSKA Oksana Valentynivna – Ph.D., Associate Professor, Department of Pedagogy and Educational Management, Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: health saving pedagogics and valeological education of schoolchildren.

УДК 373.2.091:373.24

БУБІН АЛЛА ОЛЕКСАНДРІВНА –

кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри психолого-педагогічних дисциплін
Луцького педагогічного коледжу,
e-mail: alla_buben@mail.ru

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДІВ СУСПІЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ НА ВОЛИНІ (1946-1950 рр.): ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. В умовах соціально-культурного відродження України розвиток дошкільного виховання як початкової ланки системи освіти набуває першочергової ваги. Запорукою успіху розбудови дошкільної освіти на сучасному етапі державотворення є творче осмислення кращих надбань минулого задля їх упровадження в педагогічну практику відповідно до вимог законів України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., Базового компонента дошкільної освіти та інших нормативно-правових документів. Розв'язання окреслених завдань можливе за умови ґрунтовного вивчення традицій суспільного дошкільного виховання, найхарактерніших особливостей його розвитку та здобутків у різних етнорегіонах нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах сучасних науковців визначено передумови формування теорії та практики дошкільного виховання в «підросійській» Україні кінця ХІХ–початку ХХ ст. (С. Попиченко); увиразнено етапи

становлення дошкільного виховання в Східній Галичині 1869–1939 рр. (З. Нагачевська) та в Закарпатті в умовах австро-угорської державності (Г. Реґо); простежено еволюцію дошкільної педагогічної освіти в Україні у 1905–1941 рр. (І. Улюкаєва).

Історико-педагогічні аспекти розвитку суспільного дошкільного виховання в Україні відображено у працях науковців Л. Артемової, Н. Лисенко, Л. Пісоцької, Т. Степанової та ін.

Особливий інтерес для нас становить аналіз генези освіти у Волинському регіоні (М. Барсов, П. Батюшков, О. Борейко, Т. Джаман, Л. Єршова, О. Левицький, М. Мукалов, В. Омельчук, Н. Сейко).

Мета статті – здійснити аналіз організаційно-методичного забезпечення діяльності закладів суспільного дошкільного виховання на Волині (1946–1950 рр.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивершеного окреслення процес законодавчо-нормативного забезпечення діяльності закладів суспільного дошкільного виховання на Волині набув у 1940-х–950-х рр., коли край увійшла до складу УРСР, а, відповідно, мережа дошкільних закладів – у

єдину радянську систему суспільного дошкільного виховання із чітко регламентованими метою, завданнями, змістом і формами виховання дітей, структурою управління та методичного забезпечення.

Організаційно-правові засади її функціонування закріпили «Статут дитячого садка» (1944), «Керівництво для вихователя дитячого садка» (1945), постанови Ради народних комісарів УРСР «Про розширення мережі дитячих садків і покращення їх роботи» (1945) і Ради Міністрів СРСР «Про заходи з розширення дитячих дошкільних закладів і пологових будинків та покращення їх роботи» (1949) [1, с. 324].

Після визволення регіону від німецьких загарбників Волинський обласний відділ народної освіти вживав необхідних заходів щодо оздоровлення дітей і вкомплектування дитячих садків, у першу чергу дітьми-сиротами, дітьми інвалідів Другої світової війни, дітьми з малозабезпечених сімей. Оздоровлення здійснювалося шляхом організації літніх дитячих майданчиків для дітей дошкільного віку.

На основі аналізу документальних джерел нами встановлено, що обласний відділ народної освіти передовсім спрямовував роботу на відбудову та ремонт приміщень дитячих садків, упорядкування садиб, а також контролював виготовлення наочного приладдя, іграшок у майстернях колгоспів та на підприємствах [2, арк. 44]. Відтак, уже в 1947–1948 н. р. в дитячих садках області було досягнуто покращення матеріального забезпечення та вдосконалення навчально-виховного процесу.

У повоєнні роки простежується стабільна динаміка розширення мережі дошкільних закладів. Так, у 1948 році на Волині функціонувало 20 дитячих садків (630 дітей), із них 18 – міських, де чотири мали санаторні групи (580 дітей), а також два у сільській місцевості (50 дітей). У 1949 р. в області вже діяло 25 дитячих садків на 775 дітей [4, арк. 1].

Цьому сприяли посилення контролю за справою дошкільного виховання з боку Волинського обласного відділу народної освіти, передовсім за покращенням матеріального забезпечення та підвищенням ефективності організації педагогічного процесу в дитячих садках. Зокрема, наказ № 167 від 1 вересня 1949 р. зобов'язував до 5 вересня вказаного року забезпечити завершення ремонту дитячих садків, упорядкування майданчиків, вжити заходів для забезпечення дітей дидактичними матеріалами, здійснювати систематичний контроль за роботою кожного педагогічного працівника. Категорично заборонялося вихователям працювати понад норму (10–12 годин на день),

що знижувало якість роботи; необхідно було неухильно дотримуватися вимог санітарного стану приміщення дитячого садка тощо [5, арк. 141].

У наказі № 16 від 25 січня 1950 р. обласний відділ народної освіти наголошував на необхідності зосереджувати увагу на фізичному вихованні дітей та охороні їхнього здоров'я: створення умов для загартування вихованців шляхом проведення рухливих ігор, перебування на свіжому повітрі, організація повноцінного харчування [7, арк. 12].

Завдяки адміністративно-командному стилю управління освітою (як і всіма іншими сферами суспільного життя) станом на 1 липня 1950 р. у Волинській області діяло 27 дитячих садків, у яких виховувалося 895 дітей, у тому числі три дитячих садки санаторного типу (128 дітей). Серед закладів переважали одноступені (18), двогрупових було три, тригрупових – два (в Луцьку – № 1 та в Ковелі). В області також функціонували п'ять дитячих садків інших відомств, у яких перебувало 180 дітей, серед них один дитячий садок санаторного типу із контингентом 25 дітей. Тривалість робочого дня у більшості дитячих садків становила 10 годин, частина із них були цілодобовими.

Загалом наприкінці досліджуваного періоду у Волинській області діяло 28 дошкільних інституцій, якими було охоплено 906 дітей віком від 3 до 6 років.

Показники національного складу вихованців дошкільних закладах Волині наприкінці 1949 – 1950 рр. представлені такими даними: українці – 418; росіяни – 208; євреї – 52; інші – 96 [9, арк. 22].

Виявлені архівні матеріали засвідчують цілеспрямовану роботу обласного відділу народної освіти щодо підвищення якості навчально-виховної роботи з дітьми у дошкільних інституціях та зміцнення матеріально-технічного забезпечення. Робота дитячих садків регламентувалася встановленим режимом дня, який змінювався залежно від сезону. Достатня кількість часу виділялася для самостійної діяльності дітей. Однак у більшості дитячих садків не вистачало ігрового матеріалу, педагогічного обладнання, тому самостійна діяльність дітей не завжди досягала своєї мети.

Більшість вихователів старанно готувалася до початково-виховної роботи з дітьми, акцентуючи на послідовному викладі, повторенні та закріпленні матеріалу. Проводилася індивідуальна робота з дітьми, які відставали у засвоєнні положень «Програмно-методичних вказівок для вихователя дитячого садка» (1947 р) [9, арк. 33].

Першочерговість, актуальність завдань фізичного виховання дітей дошкільного віку усвідомлювала більшість керівників і педагогів

дитячих садків Волині. Зокрема, директор Ківерцівського дошкільного дитячого будинку Н. Колеснікова, завідувача санаторного дитячого садка № 2 м. Луцька В. Сидорова придбали необхідний матеріал для організації ігор та занять із дітьми для формування рухових умінь і навичок. У цих дошкільних закладах були обладнані необхідним фізкультурним знаряддям майданчики, придбано різнокольорові прапорці, обручі, скакалки, м'ячі, стояки для стрибків, торбинки з піском для кидання, мішені для потрапляння в ціль.

Значна увага приділялася плануванню, підготовці та проведенню занять із фізичного виховання дітей. Вихователі планували одне або два обов'язкових заняття із фізичного виховання на тиждень, систематично проводили ранкову гімнастику. У календарних планах передбачалися цікаві прогулянки та екскурсії, під час яких організовувалися рухливі ігри, за винятком тих днів, коли були фізкультурні чи музичні заняття [9, арк. 44].

За даними архівних джерел, успішно організовували роботу із фізичного виховання дітей вихователі Р. Бевзо (Луківський дитячий садок), Л. Березок (дитячий садок № 2 м. Луцька), Н. Жив'юк (дитячий садок м. Ковеля), О. Коломієць (дитячий садок № 1 м. Луцька), З. Литвин (Ківерцівський дитячий будинок), Н. Моразька (Горохівський дитячий садок), В. Шевченко (Рожищенський дитячий садок). Під час проведення занять із фізичного виховання педагоги дотримувалися відповідних гігієнічних вимог. Заняття проводили у провітрених кімнатах або на майданчику. Взимку діти достатньо часу проводили на свіжому повітрі. Майданчики завчасно готувалися для проведення різних форм роботи з фізичного виховання: виносили іграшки, матеріал для проведення рухливих ігор, облаштовували фізкультурне обладнання. Ці вихователі, як зазначається в архівних документах, майстерно володіли методикою фізичного виховання дітей, із материнською ласкою та любов'ю ставилися до них, поважали їхніх батьків.

Позитивний досвід роботи із фізичного виховання дітей накопичила вихователь Ківерцівського дошкільного дитячого будинку З. Литвин. Вона чітко планувала роботу, уміло формувала рухові вміння та навички дітей, забезпечувала ускладнення, повторення, закріплення програмового матеріалу. Важливим засобом фізичного виховання дітей вихователь вважала загартовування дитячого організму. Цікаво й організовано проводила фізкультурні заняття. Завдяки зусиллям педагога колектив дітей був організованим, вихованці володіли основними рухами, мали сформовані культурно-гігієнічні навички, були життєрадісні та здорові [9, арк. 45].

Поруч із фізичним вихованням, у дошкільних закладах області приділялася велика увага ігровій діяльності. Досвідчені вихователі практикували проведення організаційних заходів, намагалися забезпечити дітей необхідним ігровим матеріалом для розвитку дитячої творчості. Окремі вихователі вели спостереження за творчими іграми дітей, аналізували їх на педагогічних радах, сприяли урізноманітненню тематики. Дитячі садки № № 1, 2 м. Луцька, Рожищенського, Маневицького, Торчинського районів були в достатній кількості забезпечені іграшками (великий і настільний будівельний матеріал, конструктори, настільно-друковані ігри, ляльки) та атрибутами для ігор. Водночас забезпечення ігровим матеріалом усіх інших дитячих садків було недостатнім, що створювало певні труднощі в організації ігрової діяльності вихованців.

Звіт сектору дошкільного виховання Волинського обласного відділу народної освіти за 1949 – 1950 рр. засвідчує, що у дошкільних закладах краю урізноманітнювали форми роботи із навчання дітей рідної мови. Вихователі працювали над збагаченням активного словника дітей, звуковимовою, розвитком їхнього зв'язного мовлення. З цією метою разом із дітьми складали оповідання за малюнком, переказували їх, розповідали і читали казки. У результаті проведеної роботи діти старших груп навчилися правильно висловлювати свою думку, відповідати на запитання повними реченнями, правильно їх будувати, чітко і виразно вимовляти звуки [9, арк. 35].

Важливою складовою виховного процесу у дошкільних закладах перших післявоєнних років було ознайомлення дітей із побутом і громадсько-політичним життям УРСР і СРСР. З цією метою проводилися екскурсії (до школи, колгоспу, відділення зв'язку та інших установ), прогулянки, з дітьми організовували перегляд ілюстрацій у журналах, газетах.

Яскраві враження діти отримували під час свят, ранків, до яких вихователі готувалися завчасно і проводили їх цікаво, створюючи у вихованців гарний настрій і залишаючи незабутні спогади [9, арк. 36].

Проведенню спостережень і занять із дітьми у природі сприяло оточення дитячих садків. У кожному з них були сад, квітник. Особливо красиві квітники обладнали Ківерцівський дитячий будинок, дошкільні заклади Горохівського та Ківерцівського районів. Найкращий город облаштували вихователі з дітьми у дитячому садку № 2 м. Луцька. Грядки були доглянуті, чисті, їх часто пололи і поливали діти старшої групи. Восени 1950 р. вони зібрали гарний урожай редьки, картоплі, капусти [9, арк. 37].

На квітниках і городах діти мали змогу спостерігати за змінами в розвитку рослин у різні пори року. Наприклад, восени діти спостерігали за збиранням фруктів у садах, овочів на городах, пізніше – за зміною кольору листя на деревах, за листопадом. Взимку об'єктом спостережень ставали дерева, покриті снігом. Вихователі проводили роботу в кутку живої природи (чергування, догляд за рослинами, тваринами). Гарно облаштовані кутки природи були в дитячих садах № 1 м. Володимира-Волинського, № 2 м. Луцька, Рожищенському, Торчинському. У Ківецькому, Ковельському, Рожищенському, Торчинському дитячих садах вихованці вели календарі природи, погоди [9, арк. 38].

Змістовними були заняття з ліплення, які проводилися раз на тиждень. Глину та допоміжний матеріал заготовляли восени. На високому методичному рівні ці заняття проводилися в Іваничівському, Ковельському, Рожищенському, Торчинському дитячих садах.

Однак вихователі мало уваги приділяли організації та проведенню занять із малювання. Більшість дитячих садків не були забезпечені фарбами, кольоровими олівцями, а іноді навіть не вистачало паперу. Як наслідок, заняття проводилися несистематично, діти не мали змоги малювати й у час, відведений для самостійної діяльності [9, арк. 39].

Досягненням змісту навчально-виховної роботи кінця 1940-х – початку 1950-х рр. було те, що у середніх і старших групах дитячих садків дітей навчали лічбі та вимірюванню, а в молодших – лічити у повсякденному житті, під час ігор, занять з інших розділів програми, під час прогулянок, екскурсій. Як наочність, на заняттях використовували природний матеріал. Вихователі навчали дітей порядковій і кількісній лічбі, розв'язували задачі. В архівних джерелах зазначено, що цікаво й методично правильно проводили заняття з лічби вихователі Бичкова (дитячий садок № 2, м. Володимир-Волинський), Моторна (Ківерцівський дитячий будинок). Водночас обмеженим було ознайомлення дітей із мірами ваги, довжини, з годинником [9, арк. 40].

Через відсутність музичних інструментів у більшості дитячих садків не реалізувалися завдання із музичного виховання. Так, лише в дитячих садах м. Луцька, Володимир-Волинському, Ковельському, Любомльському, Рожищенському були музичні інструменти та працював музичний керівник. На високому методичному рівні проводила заняття з музики М. Головіна (дитячий садок № 1 м. Луцька). Його структурними компонентами були слухання музичних творів, виконання таночків, пісень, організація музичних ігор. Музичний керівник проводила індивідуальну роботу з

дітьми, які відставали у музичному розвитку, та з тими, які виявляли здібності до музики.

У післявоєнні роки зросла увага до організації харчування в дитячих садах Волині. Дошкільні заклади свчасно постачалися продуктами харчування. Зокрема, сніданок передбачав дві страви, обід – три, полуденок – дві. У санаторних дитячих садах харчування було чотириразовим, їжа – різноманітною, смачною, калорійною.

На другу половину 1940-х рр. припадає відновлення і розвиток мережі такого типу дошкільних інституцій, як дитячі сезонні майданчики. Уже влітку 1948 р. в області було відкрито сім таких колгоспних інституцій із контингентом 175 дітей. Однак розгортання їхньої мережі проходило повільно. Так, у Володимир-Волинському, Ківерцівському, Олицькому, Рожищенському, Теремнівському районах майданчики не були організовані взагалі [3, арк. 76].

Станом на 1 липня 1949 р. у 30 районних відділах народної освіти дитячими майданчиками було охоплено 5039 дітей дошкільного віку, хоча передбачалося 10000 дітей. Зокрема, Володимир-Волинський район – 90 дітей (за планом 400), Головинський – 25 дітей (за планом – 400), Іваничівський – 85 (за планом – 400), Олицький – 75 (за планом – 330). Водночас у Заболотівському, Ківерцівському, Локачинському, Ратнівському районах до червня 1949 р. не було організовано жодного майданчика [5, арк. 113].

З метою своєчасного забезпечення організації сезонних дошкільних майданчиків Волинський обласний відділ народної освіти разом із управлінням сільського господарства у 1950 р. розробили план організації таких закладів, передбачивши в ньому такі заходи: проведення обліку дітей дошкільного віку у колгоспах, виділення відповідних приміщень, забезпечення інвентарем і посудом, передбачення належного фонду продуктів харчування, визначення підготовлених людей на посади завідувачів і вихователів дошкільних колгоспних майданчиків.

Для активізації цієї роботи у листі Волинського обласного відділу народної освіти № 15 від 1 лютого 1950 р. усім правлінням колгоспів було запропоновано покласти відповідальність за організацію сезонних майданчиків на одного з його членів, залучаючи до цієї роботи працівників дитячих садків, учителів, учнів старших класів і медичних працівників [92, арк. 33].

Таким чином, організація сезонних дошкільних інституцій остаточно покладалася на місцеві органи освіти і керівництво колгоспів. Завдяки їх діяльності мережа дитячих майданчиків у 1950 р. зросла до 328,

ними було охоплено 7219 дітей [9, арк. 31]. Архівні матеріали засвідчують, що дитячі майданчики функціонували у таких районах: Володимир-Волинський – 20 (460 дітей), Головнянський – 1 (25 дітей), Любомльський – 6 (120 дітей), Маневський – 7 (210 дітей), Сенкевичівський – 17 (335 дітей), Устилузький – 15 (492 дитини) [8, арк. 29, 31, 34, 35, 38, 41].

Висновки і перспективи подальших розвідок напрямку. Отже, остаточне утвердження єдиних (радянських) вимог до організації та змісту діяльності закладів суспільного дошкільного виховання на Волині припадає на кінець 1940-х – початок 1950-х рр. Обласний відділ народної освіти спрямовував зусилля на розширення мережі дошкільних інституцій, яка у 1950 р. об'єднувала 27 дитячих садків (895 вихованців) і 328 сезонних сільських майданчиків (7219 дітей). Місцеві органи управління освітою зосереджували увагу на зміцненні матеріальної бази закладів, покращенні харчування, створювали умови для загартування дітей, підвищували ефективності організації навчально-виховного процесу в дошкільних закладах.

Проведене дослідження не висчерпує усіх аспектів зазначеної проблеми. Подальшими напрямками науково-педагогічних студій вважаємо вивчення змісту підготовки вихователів у закладах професійної освіти на Волині в досліджуваній період.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: підручник / Любов Вікторівна Артемова. – К.: Либідь, 2006. – С. 324.
2. Державний архів Волинської області (ДАВО), ф. Р-59 Управління освіти Волинської обласної державної адміністрації м. Луцьк, оп. 4, спр. 1, арк. 44.
3. ДАВО, ф. Р-59, оп. 6, спр. 1, арк. 76.
4. ДАВО, ф. Р-59, оп. 6, спр. 6, арк. 1.
5. ДАВО, ф. Р-59, оп. 7, спр. 1, арк. 113, 141.

6. ДАВО, ф. Р-59, оп. 7, спр. 19, арк. 33.
7. ДАВО, ф. Р-59, оп. 8, спр. 1, арк. 12.
8. ДАВО, ф. Р-59, оп. 8, спр. 21, арк. 29, 31, 34-35, 38, 41.
9. ДАВО, ф. Р-59, оп. 8, спр. 28, арк. 22, 27, 31, 33, 35-40, 44.

BIBLIOGRAFIYA

1. Artemova L. V. Istoriya pedahohiky Ukrainy: pidruchnyk / Liubov Viktorivna Artemova. – K.: Lybid', 2006. – S. 324.
2. Derzhavnyi arkhiv Volyns'koi oblasti (DAVO), f. R-59 Upravlinnya osvity Volyns'koi oblasnoi derzhavnoi administratsii m. Lutsk, op. 4, spr. 1, ark. 44.
3. DAVO, f. P-59, op. 6, spr. 1, ark. 76.
4. DAVO, f. P-59, op. 6, spr. 6, ark. 1.
5. DAVO, f. P-59, op. 7, spr. 1, ark. 113, 141.
6. DAVO, f. P-59, op. 7, spr. 19, ark. 33.
7. DAVO, f. P-59, op. 8, spr. 1, ark. 12.
8. DAVO, f. P-59, op. 8, spr. 21, ark. 29, 31, 34-35, 38, 41.
9. DAVO, f. P-59, op. 8, spr. 28, ark. 22, 27, 31, 33, 35-40, 44.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

БУБІН Алла Олександрівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри психолого-педагогічних дисциплін Луцького педагогічного коледжу.

Наукові інтереси: становлення та розвиток системи суспільного дошкільного виховання на Волині (друга половина XIX – перша половина XX ст.)

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

BUBIN Alla Oleksandrivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Teacher of the Department of Psychological and Pedagogical Disciplines, Lutsk Teacher Training College.

Circle of scientific interests: formation and development of system of public preschool education on Volhynia (the second half of XIX – the first half of the 20th century).

УДК 37.091.26

ДВОРЕЦЬКА ЛАРИСА ПАВЛІВНА –

науковий співробітник
відділу моніторингу та оцінювання
якості загальної середньої освіти
Інституту педагогіки НАПН України
e-mail: dvoretska@ukr.net

ДО ПРОБЛЕМИ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ТЕСТОВИХ МАТЕРІАЛІВ, ЩО УМІЩЕНІ В ПІДРУЧНИКАХ З АЛГЕБРИ ТА ГЕОМЕТРІЇ ДЛЯ УЧНІВ 7 КЛАСУ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Щодо якості тестів

і тестових завдань стають центром уваги не лише науковців, а й більшості громадян